

Stedelijke autonomie. Keurrecht voor Schoonhoven, gegeven door Jan van Beaumont met de stadsrechttoorkonde van 4 juli 1322.

Rene Kappers en Dick Mentink¹

1. Stadsrechtverkrijging: een fasegewijs proces

Het werd de heer archivaris in 1981 van harte toegewenst dat er nog eens één oorkonde zou opduiken waarmee Schoonhoven ooit haar stadsrechten gekregen had. Maar dat is hoogst onwaarschijnlijk, mijmerde de bekende historicus Hugenholtz destijds in zijn toespraak ter gelegenheid van ‘Schoonhoven 700’.²

Die oorkonde is inderdaad nooit opgedoken. Maar dat hoeft niet te verbazen, want het is maar de vraag of er één oorkonde moet zijn waaruit blijkt dat er sprake is van een middeleeuwse stad in juridische zin, te weten een zelfstandig overheidsverband met bevoegdheden tot regeling van bestuur en rechtspraak, onafhankelijk van het omringend platteland. Stadsrechten kunnen als het ware ‘groeien’ als het gaat om privileges, vrijheden en bestuur. En in dat geval is het voorstelbaar dat die verworven rechten in meerdere oorkonden in de loop der tijd worden vastgelegd, met als sluitstuk van deze gang van zaken een oorkonde waaruit blijkt dat een stad zelf wetten en verordeningen of -zoals dat destijds heette- keuren mocht opstellen.

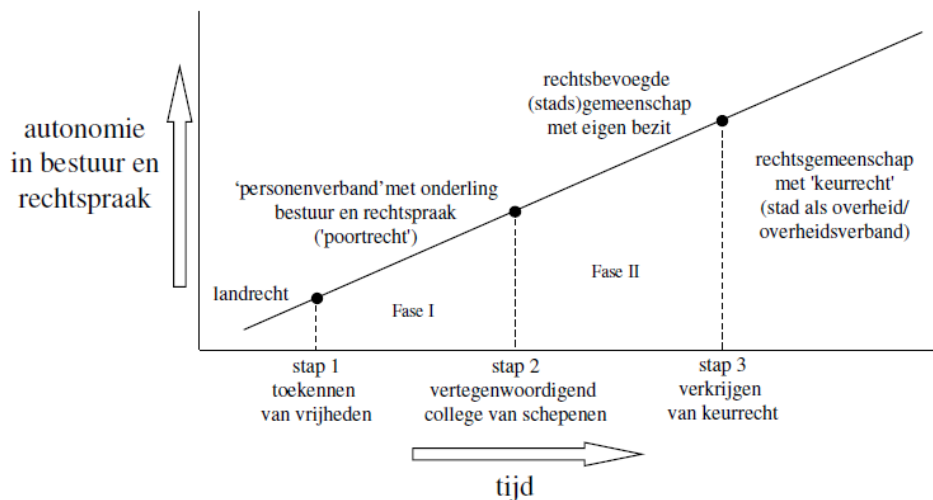
Bij Schoonhoven is van een dergelijk ontwikkelingsproces van gefaseerde juridische verzelfstandiging en codificatie in verschillende oorkonden sprake. We besteedden daar al eerder aandacht aan in ons artikel in 2006 over Schoonhovense stadsrechten. In dat artikel analyseerden we dit proces van stadsrechtverkrijging aan de hand van een twee fasenmodel, gemarkeerd door drie juridisch relevante stappen. Daarbij vormt het verkrijgen van het zogenaamde keurrecht de derde en laatste stap. In figuur 1 is dit procesmodel van stadsrechtverkrijging nog eens schematisch weergegeven. Hierin wordt het volgende duidelijk gemaakt:

- De eerste stap behelst het toekennen van vrijheden of ‘libertas’ aan een zekere groep personen. Na deze stap volgt de eerste fase waarin dit ‘personenverband’ zich ontwikkelt tot een samenleving, een collectiviteit van burgers. Er ontwikkelt zich onderling bestuur en rechtspraak. Hiermee zijn een aantal individuen uit die gemeenschap -de schepenen- belast. De gemeenschap gaat langzamerhand over een territorium beschikken -een poort- en onderscheidt zich na verloop van tijd niet alleen als rechtsgebied met poortrecht, maar ook territoriaal fysiek van het omringende platteland. Het domicilie, en niet langer de stand of afkomst is tot doorslaggevend rechtsbeginsel verheven. Het ontstaan van een vertegenwoordigend college (in tegenstelling tot de individuele schepenen) dat de gemeenschap als rechtspersoon vertegenwoordigt, het college van schepenen, en dat opkomt voor haar burgers, zowel in de stad als daarbuiten, markeert de overgang naar de volgende ontwikkelingsfase.
- In deze tweede fase ontwikkelen de burgers tot een gemeenschap, een universitas, die rechtsbevoegd is, eigen bezittingen kan hebben, zoals gebouwen, stadsmuren en een archief.
- De derde stap die deze tweede ontwikkelingsfase afsluit wordt door velen gezien als de belangrijkste stap. Hij behelst de overdracht van ‘overheidsgezag’ door de vorst, de landsheer of de stadshoofd, aan de gemeenschap, aan de stad, die nu een eigen wetgevende bevoegdheid krijgt. Bij die gelegenheid krijgt de stad het ‘keurrecht’. De stad is dan niet

¹ Met dank aan Joost Cox voor zijn kritisch commentaar en advies.

² F.W.N.Hugenholtz, *Het ontstaan van de stad Schoonhoven. Tekst van de herdenkingsrede ter gelegenheid van de viering van Schoonhoven 700 op 22 augustus 1981*, in: Historische Encyclopedie Krimpenerwaard, HEK, 1981, blz.73-86.

meer alleen maar een geprivilegieerde rechtsgemeenschap die juridisch en territoriaal los staat van het omringende platteland, maar is nu zelf een volwaardig overheidsverband geworden.³ De stad kan nu op ‘eigen gezag’ handelen en in het vervolg als oorkonder optreden en ze beschikt dus over een eigen zegel.⁴

Figuur 1. Schematische voorstelling van het dynamisch proces van stadsrecht-verkrijging met twee fasen en drie stappen .

In ons artikel uit 2006 brachten we een eerste ‘stadsrecht-oorkonde’ van Schoonhoven aan het licht. Maar daarmee was ons onderzoek nog niet rond. Aangekondigd werd op de derde stap in stadsrechtverlening aan Schoonhoven later nader in te gaan.⁵ Dat gebeurt nu in het navolgende, waarbij de oorkonde aan het licht wordt gebracht waarin het keurrecht werd verkregen. En deze oorkonde blijkt een andere te zijn dan tot op heden wordt aangenomen. De heersende opvatting sinds 1981 is dat het keurrecht van Schoonhoven op 4 mei 1322 van

³ Fockema Andrea, Het wezen en de betekenis der verleenning van stadrechten in Nederland, in: *Handelingen en mededelingen van de maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, over het jaar 1890-1891*, 1891 blz. 42-43; W.Jappe Alberts, *Het middeleeuwse keurboek van de stad Doetinchem*, (Zutphen, 1979), blz..7; J.Ph. de Monté Verloren, J.E. Spruit, *Hoofdpijnen uit de ontwikkeling der rechterlijke organisatie in de Noordelijke Nederlanden tot de Bataafse omwenteling* (Deventer, 2000), blz.203; Over dynamische visie omtrent stadsrechten in het algemeen, zie Holland, regionaal-historisch tijdschrift, 1969, *Themanummer Autonomie van de stad*; C. van der Kieft, De stedelijke autonomie in het graafschap Holland gedurende de Middeleeuwen, in: *Holland, regionaal-historisch tijdschrift*, 1969, blz. 98-104; G. van Herwijnen, Stad en land in het graafschap Holland en Zeeland in de dertiende eeuw, in: E.H.P. Cordfunke, W.F.N. Hugenholtz, Kl. Sierksma, *De Hollandse stad in de dertiende eeuw* (Zutphen, 1988); Jozef van Loon, *De ontstaansgeschiedenis van het begrip 'stad'* (Gent, 2000) p.127-170; Cox, *Repertorium van de stadsrechten in Nederland. "Quod vulgariter statreghte nuncupatur"*, (Den Haag, 2005), blz.17; R.Rutte, H.van Engen, *Stadswording in de Nederlanden. Op zoek naar overzicht* (Hilversum, 2005), blz.73; Ed Taverne, Terug naar Dorestad. Op zoek naar vroeg stedelijke stelsels in de noordelijke delta, in: Rutte, Van Engen, 2005, blz. 171-186.

⁴ Cox, 2005, blz.17, 26-27

⁵ Rene Kappers, Dick Mentink, Schoonhoven, meer dan 725 ? Stadsrechten als ontwikkelingsproces in drie stappen, in: *Historische Encyclopedie Krimpenerwaard, HEK*, 2006, blz.34 noot 35.

graaf Willem III werd verkregen.⁶ Schoonhoven kreeg haar keurrecht echter twee maanden later, te weten van haar stadsheer Jan van Henegouwen, heer van Beaumont, op 4 juli 1322.

2. De derde stap, het keurrecht verkregen, gezet op 4 mei 1322?

Voor Schoonhoven lijkt het moment van verkrijgen van haar keurrecht ogenschijnlijk nauwkeurig vastgesteld: op 4 mei 1322 door graaf Willem III. In de betreffende publicatie ter gelegenheid van ‘Schoonhoven 700’ wordt hierbij gerefereerd aan de zinsnede in de betreffende oorkonde “Voirts wat scepenen wizen van Scoenhoven recht te wesen binnen Scoenhoven”.⁷ Dit werd toen hertaald als “wat de schepenen van Schoonhoven bepalen, dat zal binnen Schoonhoven rechtsgeldig zijn” en deze bepaling werd in de genoemde publicatie geduid als “de keurbevoegdheid ofwel het recht om stedelijke verordeningen uit te vaardigen”.⁸

2.1 Vonnis wijzen is geen keurrecht.

De uiteenzetting in zijn proefschrift door Hoogewerf in 2001 van het procesrecht en het verloop van het proces aan de hand van ‘Hollandse dingtalen’ werpt echter ander licht op “wat scepenen wizen [...] recht te wesen binnen scoenhoven [...]”.⁹ Met name Hoogewerf’s uiteenzetting over ‘vonnis wijzen’ van de schepenen is in deze van belang.¹⁰ Hij zegt: “[...] in het verloop van het proces komt in de dingtalen dit vonnis wijzen [...] steeds weer terug. De taalmannen van de procespartijen vragen na iedere bewering die zij doen de schepenen om een vonnis. De schout draagt vervolgens één der schepenen op om vonnis te wijzen [...] Deze schepen ‘vindt’ het vonnis. Dit gevonden vonnis is veelal niet meer dan een bevestiging van de vraag die een der procespartijen aan de schepenen heeft gesteld. [...] De schepen die wordt geacht het vonnis te vinden, heeft de mogelijkheid zich buiten de rechtszitting te beraden met de overige schepenen. [...] Als de aangewezen schepen het vonnis heeft ‘gevonden’ en heeft uitgesproken, vraagt de schout aan de andere schepenen of zij dit vonnis ‘volgen’. Hierop antwoorden de aangesproken schepenen één voor één met ‘ja’.”¹¹

Hoogewerf haalt daarbij voorbeelden aan uit de door hem bestudeerde dingtalen waaruit wij de zinsneden met ‘vonnis wijzen’ selecteerden die in het kader zijn weergegeven. Met ‘vonnis wijzen’ wordt dus geen nieuwe stedelijke verordening of keur uitgevaardigd maar wordt reeds bestaand recht door schepenen ‘gevonden’.

Kader 1:

Uit Delft: “Van allen vonnissen, die Scepenen wysen, sullen sy onderscheyt hebben, hoe sy wyzen sullen; ist dat zy hem beraden mit anderen Scepenen, soe sullen sy wysen aldus: Soe raden my scepenen te wysen; maer ust dat zy hem nyet en beraden, soe sullen zy wysen; Ick wyse adus en alsoe.”¹²

Uit Zuid-Holland: Des die baeliu vonnis maende den mannen, wes daeroff met recht wesen soude. Daer hem die mannen op berieden, ende wijsden met vonnis dat hy die waarheyt hebben soude, als hyse begeerde.¹³

⁶ Hugenholtz, 1981; Joost Cox, Rene Kappers, *Stadsrechtprivileges en handvesten van Schoonhoven 1280-1401* (Alkmaar/Schoonhoven, 2006).

Cox, 2005, zowel als Cox, Kappers 2006, herhaalden de opvatting van Hugenholtz, 1981. Kappers, Mentink, 2006, refereerden eveneens aan Hugenholtz, 1981.

⁷ Streekarchief Hollands Midden, Oud Archief Schoonhoven, (OAS), inv.nr. 911

⁸ Hugenholtz, 1981, blz.78

⁹ Dingtalen zijn voorbeeldprocessen die in de middeleeuwen waren opgetekend om de schout en schepenen te helpen hun rechtspraak procedureel goed te doen.

¹⁰ C.L. Hoogewerf, *Het Haarlemse stadsrecht (1245). Inleidende beschouwingen, tekst, vertaling en artikelsgewijs commentaar* (Amsterdam, 2001) blz. 52-89 Hij bestudeerde o.m. de dingtalen van Kennemerland, Leiden, Brielle, Delft, Amsterdam, Alkmaar, Dordrecht, Zuid-Holland, Westfriesland, Rotterdam en Delft.

¹¹ Hoogewerf, 2001, blz. 56

¹² Hoogewerf, 2001, blz. 57 noot 1

¹³ Hoogewerf, 2001, blz. 57 noot 1

Uit Dordrecht en Zuid-Holland: “Die scout seit: ik vrage u. Heer N., wes mitten recht wesen sal. [de schepen antwoordt:] Ick wyse voor recht, dat ickx niet vroet en ben op desen tijt; volchdijs, heer N. ende heer N.? [de schout vraagt:] Ende ick vraghe u, heer N., wanneer ghijt vroet wesen salt. [de schepen antwoordt:] Ik wyse voer recht: binnen XIV daghen, zy en worden dies eer vrioet; volchdijs, heer N. ende heer N.?”¹⁴

Uit Alkmaar: “[...] Ende als dat vonnisse gewesen is soe sal die scout seggen volget ghij scepenen ende vragen elck scepen bijzonder.”¹⁵

Uit Kennemerland: “Alzoe dicwil als de schout seyt tot een schepen: Dat vonnisse vrage ick u! ende die schepen dat wijst, dan moet hy vragen elcke reys [= elke keer]; Volcht gy dat, die scepenen zien.”¹⁶

Uit Dordrecht: “De schepen: ‘Her rechter wildi horen?’ De schout: ‘Ja ic’. De schepen: ‘Ic wyse voer recht, als mi scepenen vroet gemaect hebben; [...]’¹⁷

Wanneer we tekst van de dingtalen met de Schoonhovense tekst vergelijken, is er sterke analogie. Bij elkaar vormt het gegronde reden om de opvatting dat het keurrecht op 4 mei 1322 door graaf Willem III aan Schoonhoven werd gegeven, te verwerpen. Onze conclusie is dat “Voirts wat scepenen wizen van Scoenhoven recht te wesen binnen Scoenhoven” hertaald moet luiden ‘Voorts, welk vonnis schepenen van Schoonhoven wijzen is geldend recht binnen Schoonhoven’.

3. Het keurrecht van Schoonhoven opnieuw gezocht.

Dat Schoonhoven het keurrecht sinds oude tijden bezat wordt door niemand betwijfeld. Echter, wanneer dat keurrecht werd verkregen en door wie het aan wie het werd verleend dient na onze bovenstaande conclusie opnieuw te worden onderzocht en vastgesteld.

De oudste stadskeur van Schoonhoven kennen wij als afschrift in het ‘Poorterboek’ van Schoonhoven en is genoteerd op de bladzijde van het jaar 1400. Het is een verordening over het gasthuis uitgevaardigd door ‘Whj Borghermeysters Scepenen ende Rade der ste Scoenhoven [...] bij goedenken ende concente van onsen baliu [...]’.¹⁸ Het krijgen van het keurrecht moet dus vóór deze datum dateren. Een ander gegeven voor een mogelijke datum ‘ante quem’-voor welke datum- zou kunnen zijn het oudst bekende gebruik van het stadszegel van Schoonhoven, het “sigillum opidi de scoenhove ad causas”. Immers, met het keurrecht is de stad zoals in onze inleiding gezegd, zelf een overheid geworden die oorkondt en -zoals Cox zegt- dus over een zegel moet beschikken. Een zegel is een ‘signum publicum’, de bezitter ervan beschikt over een eigen rechtspersoonlijkheid. Het oudste bekende gebruik van het ‘sigillum opidi de scoenhove ad causas’, dateert van 9 juli 1323.¹⁹ De betekenis van een oppidum zegel in het algemeen en dit Schoonhovense zegel van 1323 in het bijzonder, is echter nog onvoldoende onderzocht om deze datum als hard ante quem gegeven te mogen hanteren.²⁰

¹⁴ Hoogewerf, 2001, blz. 57 noot 2

¹⁵ Hoogewerf, 2001, blz. 57 noot 4

¹⁶ Hoogewerf, 2001, blz. 57 noot 4

¹⁷ Hoogewerf, 2001, blz. 63 noot 3

¹⁸ OAS, inv. nr. 1129, Poorterboek Schoonhoven 1386-1504, het jaar 1400, fol. 10 (in potlood).

¹⁹ Gerh.J. Lugard jr., De zegels en het wapen van Schoonhoven, in: *Zegels en wapens van steden in Zuid-Holland, Zuid Hollandse Steden XII*, 1966, blz. 243. Cox, 2005, meldt dat het zegel zich thans bevindt in het Nationaal Archief, Collectie Van Alkemade Van der Schelling, inv.nr.2.

²⁰ P. Leupen, De rol van de graaf bij de opkomst van de Hollandse en Zeeuwse stad in de dertiende eeuw, in: *Die fonteyn der ewige wijsheit. Opstellen aangeboden aan prof.dr. A.G.Weiler ter gelegenheid van zijn 25-jarig jubileum als hoogleraar in de Algemene en Vaderlandse geschiedenis van de Middeleeuwen aan de Katholieke Universiteit Nijmegen*. Redactie: P. Bange, P.M.J.C. de Kort (Nijmegen, 1989); P. Leupen, Stadszegel en stadsmuur, in: *Datum et actum: opstellen aangeboden aan Jaap Kruisheer ter gelegenheid van zijn vijftenzestigste verjaardag*. Redactie: D.P.Blok, e.a. (Amsterdam, 1998), blz. 292-293. Waar het Schoonhovense zegel van 1323 aanhangt is zover bekend nog nooit beschreven en eventuele oorkondetekst ook ons onbekend.

De vorm en de inhoud van de overdracht van ‘overheidsgezag’ door de heer waardoor een stad een eigen wetgevende bevoegdheid krijgt, het keurrecht, laat zich echter letterlijk raden. Een systematisch onderzoek naar vorm en inhoud van een dergelijke overdracht ontbreekt tot heden in de literatuur. Deze omissie heeft mogelijk ook Hugenholtz in 1981 parten gespeeld.

Afbeelding 1. Oorkonde uitgevaardigd op 4 juli 1322 door Jan van Henegouwen, heer van Beaumont (OAS Inv.nr.203-1). Foto Streekarchief Midden Holland.

Naar ons inzicht komt uit de gepubliceerde overzichten van Schoonhovense charters van voor 1400 en uit de inhoud van die charters, binnen het kader van ons onderzoek naar de verlening van het keurrecht aan Schoonhoven slechts één artikel naar voren.²¹

Op 4 juli 1322 vaardigt Jan van Henegouwen een oorkonde uit (Afbeelding 1.) en hij geeft daarin verscheidene rechten aan “onser ghemeenre poerte van Scoenhove ende onsen ghetrouwen porteren”. Hieronder is een artikel dat luidt “Voert so wat koeren dat onse baeliu of onse ghewaerde rechter leghet bi onsen seven scepene ende onse tuen raden vast ende ghestade te bliven ont ment verlegghen of verbeteren wil”, hetgeen hertaald is “Voorts zullen de keuren die onze baljuw, of onze gewaarde (officieel aangestelde) rechter, vaststelt met onze zeven schepenen en onze twee raden, vast en onverbrekkelijk blijven, totdat men ze wil afschaffen of verbeteren.” Het aansluitende volgende artikel luidt “Voert so wat koere dat men leghet bi vijf scellinghe ende daer beneden die hebbene die rechter die scepene ent die raet der poerte recht mede te houdene”, hetgeen hertaald luidt “Voorts zullen de verordeningen die men vaststelt met vijf schellingen, of daar onder, door de rechter, de schepenen en de raad der poort mede vastgesteld worden.”²²

²¹ Cox, Kappers, 2006; H.A. Verhoef, *Verzameling charters en officiële stukken van Schoonhoven en omgeving* (Eigen uitgave, s.l., s.a.), Historisch Ontmoetingspunt Schoonhoven (HOP); C.C.J. Lans, *Privilegiën, ordonnantiën en overeenkomstige acten betrekking hebbende op de Krimpenerwaard* (Eigen uitgave, Den Haag, 1993).

²² Cox, Kappers, 2006, hertaalden dit als “...mede in stand houden.” Onder verwijzing naar MNW, *Middelnerlands Woordenboek*. CD-Rom, Sdu (‘s-Gravenhage, 1998), lemma ‘houden’ nr.12 kiezen wij voor een gewijzigde hertaling waarbij ‘in stand houden’ veranderd wordt in ‘vaststellen’. Onderzoek door ons in het ‘Poorterboek’, OAS inv.nr. 1129, laat zien dat het begrip ‘onze twee raden’ evolueert tot ‘twee burgemeesters’ en het begrip ‘de raad der poort’ tot ‘vroedschap’. In een volgend artikel zullen wij hier nader op in gaan.

Er wordt dus een kwalitatief onderscheid gemaakt tussen keuren, waarbij het criterium ‘vijf schellingen’ is. Keuren in het algemeen worden vastgesteld door de baljuw of de rechter en de schepenen en onze twee raden; keuren van vijf schellingen of lager worden vastgesteld door de rechter, de schepenen en mede door de raad der poort.

In het laatste artikel van dit charter staat nog “Ende dit hebbe wi al ghegheven behouden onser heerlijkheijt” dat hertaald luidt “En dit alles hebben wij gegeven behoudens onze heerlijkheid.”²³

3.1 Keurrecht: een vergelijking met anderen.

Wij vonden een aantal gezaghebbende auteurs die bij hun onderzoek van Hollandse en Zeeuwse stadsrechten zekere artikelen in oorkonden aanduiden als ‘keurrecht’ of ‘keurbevoegdheid’. Wij willen het Schoonhovense artikel uit 1322 vergelijken met deze door hen aangeduide artikelen naar vorm en juridische inhoud. Het tekstoverzicht in het kader 2 is qua volgorde willekeurig en de selectie van auteurs is vrijwel zeker niet uitputtend. Van deze bewoordingen volgt in dezelfde volgorde een inhoudelijk overzicht in Tabel 1.

Kader 2:

Cappon en Van Engen zeggen in 2001 het volgende over Goedereede, Geervliet, Brielle en Brouwershaven. “Ook op het terrein van de regelgeving droegen de landsheren door de verlening van stadsrechten bevoegdheden over. In de stadsrechten lezen we dat zij de verordeningen van de rechter en schepenen zullen respecteren. De landsheer verleende de stadjes hiermee keurbevoegdheid.” En noot 48 geeft de teksten van de betreffende artikelen, als volgt.²⁴

Goedereede 1312, art.49 (van 49) “Dat dese coire niet en besceidet, dat sal die heere bescyden mit sinen scepenen”.

Het is uitgevaardigd door Gerard, heer van Voorne en burggraaf van Zeeland en slechts in afschrift overgeleverd in middelnederlands.²⁵

Brielle 1330, na art.31 (van 31): “Ende wat in dese hantfeste is ghescreven ende watter niet en is in ghescreven, dat onse rechter ende die scepen daer toe kueren ter nutscip tsheren ende onser port van den Bryele dat houde wij Gerard here van Vorne borchgrave van Zelant voer ons ende voer onse naecomelinghe vaste ende ghestade.”

Het origineel is bewaard, in het middelnederlands gesteld en uitgevaardigd door Gerard, heer van Voorne, burggraaf van Zeeland.²⁶

Brielle 1343, art.66 (van 66): “Ityem so gheven wi noch onsel lieven ghetrouwen porters van den Briele dit poynt: wat onse baliu van den Briele metten scepenen, burghermeysters ende raet van den Briele kuert van wat in dese kuere staet of niet en staet omme orbare der stede, dat sullen wi vast ende ghestade houden vore ons ende vore onse nacomelinghe ende daer over niet doen.”

Het origineel is bewaard en in het middelnederlands gesteld en uitgevaardigd door Dirk en Machteld, heer en vrouwe van Monschau, Valkenburg en Voorne en bevestigd door graaf Willem IV alsmede ook bevestigd door Jan van Valkenburch en zijn vrouw Jane, heer en vrouwe van Boytginbach en Bergen op Zoom, “omme beden wille ons liefs broeders en onser nichten[...].”²⁷

Geervliet 1381, art.46 (van 46): “Item hier en boven hebben wy den burghemeesteren ende scepenen van Geervliet gheoorloeft te maken nieuwe kueren ende gheboden met rade ons scouten, te dueren een half jaer of een heel om oorbaer der ghemeenten of des meerrendeels van der ghemeenten, opdat daer onse recht in behoude blive.’

Brouwershaven 1403, art.52 (van 53) 'Item alle gheboden ende voirghebode die scepenen legghen metten scoutate die hier niet in ghescreven siin, die sal men houden als ghelijke als hier in ghescreven waren ende vernuwen also

²³ Cox, Kappers, 2006, dd 1322 juli 4, origineel OAS inv.nr. 203-1

²⁴ C.M. Cappon, H.van Engen, Stad door stadsrecht ? De betekenis van de stadrechtverlening voor de stadjes Goedereede (1312), Brielle (1330 en 1343), Geervliet (1381) en Brouwershaven (1403), in: *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis*, 2001, blz.181-182

²⁵ Cappon, Van Engen, 2001, blz.171

²⁶ C.M. Cappon, H.van Engen, De stadsrechtsoorkonden van Brielle (1330 en 1343); inleiding en editie, in: *Verlagen en Mededelingen Stichting tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandse recht*, 1999, blz.141

²⁷ Cappon, Van Engen, 1999, blz.146-162

dicke als 't hem orbaer duncket, behouden des heeren rechte'. Het is origineel is bewaard en in middelnederlands gesteld.

Van der Laan geeft in 1969 voor Amsterdam het volgende.

“Uit het recht van Gwijde van Henegouwen blijkt, dat schout en schepenen toen reeds het keurrecht hadden, maar in het stadsrecht van 1342 werd de bepaling eraan toegevoegd dat de keuren aan het einde van het jaar moesten worden vernieuwd.”²⁸

Dijkhof voegt daar in 2004 voor Amsterdam het onderstaande aan toe.

“Artikel 12 moet tot een derde stadium behoren. Volgens deze bepaling krijgen de schout en schepenen de bevoegdheid voortaan zelf keuren en verordeningen op te stellen.”

“In artikel 12 is het zogenaamde 'keurrecht' vastgelegd.”

Het artikel luidt “Wat wilcore dat die scouten mit den scepenen maket, die moghen si houden also langhe also hem goet dunket, behouden den here sijn rechte.” De oorkonde is slechts in afschriften bewaard en in middelnederlands gesteld.²⁹

Met betrekking tot Leiden en haar keurrecht noemt Downer het in 1969 ook niet ‘keurrecht’, maar “stedelijke autonomie in de strikte zin” en, zonder dat hij overigens naar een artikel verwijst zegt hij, “In 1266 werd uitdrukkelijk bepaald, dat al wat door de schout en de acht gezworenen (iurati, sinds 1275 steeds scabini, schepenen) ten nutte en ten dienste van de stad zal worden vastgesteld en bevolen, door iedereen moet worden nageleefd. Hiermee is het beginsel der stedelijke autonomie in de strikte zin uitgedrukt.”³⁰

In het Oorkondenboek van Holland en Zeeland deel III vinden we als afschrift uit 1326 de Latijnse tekst van het artikel.

"Quicquid per octo iuratos et iudicem ad utilitatem et promotionem oppide statutum et ordinatum fuerit, ab omnibus erit approbandum et firmiter observandum."

En in vertaling X uit het midden van de 16^e eeuw: “Soe wat byden acht ghesworen ende den rechter tot oirboer ende vordede vander stede gestatueert ende gheordoneert werde, zal van allen menschen guet gheacht zijn ende vastelijckck onderhouden werden.”³¹

Mw. Versprille geeft daarvan in 1966 een moderne vertaling -zonder dat Versprille dit ‘keurrecht’ noemt- met als tekst “Al wat door de acht gezworenen en de schout ten nutte en ten dienste van de stad zal worden vastgesteld en bevolen, dat moet door allen worden goedgekeurd en stipt worden nageleefd.”³²

Voor het Middelburgse keurrecht wijst in 1986 Kruisheer met betrekking tot het stadsrecht van 1254 op “[...] de keurbevoegdheid die in artikel 81 van het stadsrecht wordt omschreven.” Het luidt: “Sowat zo schepenen van Middelburg ende portres die sire toe nemen, maken bi ghemanden ede ter port nutschepe dat in die chore niet ne staed, dat moet bliuen ghestade.”³³

Over het stadsrecht van Middelburg zegt Hendriks in 2005: “[...]is in de keur van 1254 ook formeel vastgelegd, waar is bepaald dat schepenen samen met poorters die zij daartoe aanwijzen en met raad van de schout nieuwe regels mogen vaststellen voor wat ‘in die chore niet ne staed’.”³⁴

Nader bekeken is volgens ons in de tekst van 1254 echter geen sprake van ‘raad van de schout’. De Middelburgse schepenen mogen naar de letter van het stadsrecht zonder schout keuren maken zoals Hoogewerf ook al opmerkte.³⁵

Hoogewerf geeft in 2001 voor Haarlem de volgende tekst.

“Keurbevoegdheid. In art. 69 (van 69) krijgen de Haarlemse schepenen de bevoegdheid om keuren (precepta aut instituta, 'gheboden ende statuten'), dat wil zeggen stedelijke verordeningen, te vervaardigen, en wel 'met medewerking van mijn schout' (cum consilio sculteti mei, 'mit den rade mijns scouten'). De graaf bepaalt hier

²⁸ P.H.J. van der Laan, De autonomie van Amsterdam in de middeleeuwen, in: *Holland*, 1969, blz.151 en 154

²⁹ Eef Dijkhof, Op weg naar autonomie, in: *Geschiedenis van Amsterdam. Tot 1578*. Redactie: M. Carasso-Kok (Amsterdam, 2004), blz. 66, 70; Van der Laan, Oorkondenboek van Amsterdam tot 1400 nr.6; met dank aan Eef Dijkhof, 17 feb 2010.

³⁰ W. Downer, De ontwikkeling van de stedelijke autonomie te Leiden in de middeleeuwen, *Holland*, 1969, blz.133

³¹ J.G. Kruisheer, *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299* (OHZ) III, nr.1433 (Assen, 1997), blz. 470 artikel 18 (van 20); vertaling X, midden 16^e eeuw

³² Annie Versprille, Het stadsrecht van Leiden, in: *Leids Jaarboekje*, 1969, blz.36

³³ Kruisheer, OHZ II: “[...] de keurbevoegdheid die in artikel 81 van het stadsrecht wordt omschreven.”, de tekst van het stadsrecht, blz. 679 nr. 996, blz. 687 artikel 81.

³⁴ Peter Hendriks, Graaf en stad in Holland en Zeeland, in: Rutte, Van Engen, *Stadswording*, 2005, blz.59

³⁵ Hoogewerf, 2001, blz. 31.

dus dat zijn schout (die namens de graaf te Haarlem het rechterschap in oude zin uitoefent) mee beslist over de inhoud van de keur [...] Welk gewicht de stem van de schout had bij het vaststellen van de keuren valt niet met zekerheid te zeggen, Aan het slot van art. 69 maakt de graaf een uitdrukkelijk voorbehoud: 'behoudens mijn rechtsmacht in dezen ('*mea iurisdictio mihi in hoc reservata*', 'ghehouden mi daer in mijns rechts'). Hiermee bedoelt de graaf dat ongeacht de verlening van keurbevoegdheid aan de Haarlemse schout en schepenen, zijn eigen rechtsmacht om verordeningen uit te vaardigen onaangetast blijft. De graaf kan dus ten allen tijde zelf verordeningen vaststellen of een door het Haarlemse gerecht vastgestelde keur intrekken (ongeldig verklaren).” Het Haarlemse stadsrecht is in origineel bewaard en het Latijn gesteld.³⁶

Cox schreef voor Alkmaar in 2003 onder meer: “Dit college van schout en schepenen kreeg vooral in de 13^e en 14^e eeuw tevens tot taak de stad te besturen, en het recht om “keuren” (stedelijke wetten) uit te vaardigen.”. Hij gaf daarbij drie teksten, te weten een hedendaagse weergave, de middelnederlandse tekst uit het 15^e eeuwse Privilegeboek van Alkmaar en de Latijnse tekst van een *vidimus* uit 1325. Wij haalden daaruit steeds artikel 54 (van 62).

“54. Opstellen van keuren. Daarnaast hebben wij toegestaan dat de schepenen van Alkmaar met medewerking van onze schout nieuwe geboden en regelingen mogen opstellen voor de duur van een half jaar of een jaar. de schepenen zullen deze vaststellen met hun eed en bevestigen dat zij van nut zijn voor het algemeen of een meerderheide en stroken met onze rechten.”

“54. *Insuper scabinis de Alcmaria licentiamus facere nova statuta vel percepta cum consilio sculteti nostri ad dimidium annum vel ad integrum durantia, que scabini confirmaverint utilia universitati aut parti maiori, nostra iurisdictio in hac reservata.*”

“54. Van koeren te maken. Hier en boven soe hebben wy gheoirloft die scepenen van Alcmair nuwe bode en settinghe te maken bi rade ons scouten, durende tot enen halven jare of tot enen helen. Ende die sellen die scepenen waste maken bi horen ede ende confirmiren nuttelijc te wesen der ghemyenten of der meere partye, behouden onses rechts.³⁷

Voor Beverwijk en Medemblik zeggen Alders e.a. in 1998, “Dat komt ook tot uitdrukking in het artikel waarin de bevoegdheid van schout en schepenen tot het vaststellen van verordeningen wordt omschreven. Zulke lokale verordeningen, zo luidt het in Medemblik, mogen geen afbreuk doen aan de rechten van de graaf; in Beverwijk zijn dat de rechten van de graaf en van heer Wolfert geworden.” Het Beverwijkse stadsrecht is afgeleid van dat van Medemblik. Noot 22 verwijst vervolgens voor Medemblik zowel als Beverwijk naar de artikelen 61 (van 71) in beide respectieve stadsrechten van 1289 en 1298.

Voor Beverwijk luidt dit, “In super scabinis de Wijc licentiamus facer nova statuta vel percepta cum concilio sculteti ad dimidium annum vel ad integrum durantia, que scabini confirmaverint, utilia universitati a[ut] parti maiori, nostra iurisdictio et domini Wlphardi in hoc reservata.”

De nieuwe vertaling van dit artikel in het Nederlands door Alders, e.a. luidt “Voorts staan wij schepenen van Beverwijk toe om in overleg met de schout voor de duur van een half jaar of een heel jaar nieuwe regels of voorschriften te maken die schepenen dienen te bekrachtigen, die nuttig zijn voor iedereen of voor de meerderheid, onder voorbehoud van onze rechtsmacht en die van heer Wolfert in deze.” Naar onze mening is echter “*cum consilio sculteti*” vertaald “met raad van de schout”.

De oorkonde is in origineel bewaard gebleven en in het Latijn gesteld.³⁸

Van Herwaarden e.a. schrijven in 1996 in ‘De geschiedenis van Dordrecht’: “Voor zover het toelaatbaar is het charter van 1220 in combinatie met dat van 1252 te lezen, kan worden vastgesteld dat de grafelijke rechter (d.w.z. de baljuw of de schout) met de schepenen en raden van Dordrecht voortaan keuren mochten maken die door de grafelijkheid als recht zouden worden erkend. Wel bleef de beperking bestaan dat rekening moest worden gehouden met het grafelijke recht, waarmee dan in het bijzonder wordt bedoeld op zaken die aan de grafelijke rechtspraak voorbehouden blijven, de zogenaamde 'gereserveerde zaken' (*causas reservati*).³⁹

In het Oorkondenboek van Holland en Zeeland vinden we het bewuste Dordtse charters met de originele Latijnse tekst. Het ‘keurrechtartikel’ in de oorkonde van 1220 is helaas zeer onvolledig door beschadiging. In het charter van 1252 vinden we in artikel 2 (van 20) van het stadsrecht: “*Preterea quamcumque electionem iuris iustitarius, scabini et consilarii, salvo iure nostro, fecerint, ratam observabimus, nec nos nex aliquis iudex noster amplius iu-dicabit quam scabini sententia verint*”. Een daarbij behorende middelnederlandse vertaling uit het midden van

³⁶ Hoogewerf, 2001, blz.11, 290, 291,

³⁷ J.C.M. Cox, “*Der beden des poerters der stede van Alcmair goedertierlijk toe genegen*” (Alkmaar, 2003), blz.13, 26, 57, 67

³⁸ G.P. Alders, e.a. *Het ontstaan van Beverwijk als stedelijke nederzetting. Met een editie van de stadskeur van 11 november 1298 (Latijnse tekst en vertaling in het Nederlands)* (Hilversum, 1998), blz. 14, 47, 59

³⁹ J. van Herwaarden, e.a. *Geschiedenis van Dordrecht tot 1572* (Hilversum, 1996), blz.24.

de 15^e eeuw zegt: “Voort meer wat rehande wtkyesinghe des rechts die rechter, scepenen ende raetsluyden doen, behouden onser stede recht, soe sullen wijt houden, noch wij noch nyement en sullen voirtmeer rechten dan die scepenen gheoidelt hebben.”⁴⁰

Hendrixx zegt hierover in 2005 nog dat “[...] de bepaling dat het recht dat schout, schepenen en raden kiezen, dat wil zeggen vaststellen (de electio juris), dat dat recht van kracht zal zijn, behoudens het recht van de graaf.” Hij doelt in de laatste bijzin op “salvo iure nostro” dat vertaald o.i. luidt “met behoud van ons recht”.⁴¹ In de boven aangehaalde middelnederlandse vertaling BB is dit dus destijds onjuist vertaald als “behouden onser stede recht”.

⁴⁰ A.C.F. Koch, Oorkondenboek van Holland en Zeeland, deel I, (Den Haag, 1970), nr. 405, blz.591; Kruisheer, OHZ II, nr. 910, blz. 586 artikel 2 (van 18). Origineel in Latijn: GA Dordrecht, stadsarchief 1200-1572, nr. I-33. Mnl vertaling BB, ca. midden 15^e eeuw.

⁴¹ Peter Hendrixx, 2005, Graaf en stad in Holland en Zeeland, in: *Stadswording*, Rutte, van Engen, 2005, blz.60

plaats	jaar	door (actor)	rechts-handeling	gemaakt voorbehoud	art.nr	wie wordt bevoegd	advies door	status nu
1. Goedereede	1312	Gerard van Voorne	geven	ons heerliche... alle dingen te verclaren ende te verbeteren	49/49	de (stads)heer en schepenen	geen	afschrift (Mnl)
2. Brielle	1330	Gerard van Voorne	geven	ons recht en onze heerlijkheden	31/31	rechter en schepenen	geen	origineel (Mnl)
3. Brielle	1343	Gerard en Machteld van Voorne	geven	geen	66/66	baljuw, schepenen, burgemeesters en raad	geen	origineel (Mnl)
4. Geervliet	1381	Zweder van Abcoude-Gaesbeek heer van Putten	geven	onse recht	46/46	burgemeesters en schepenen	schout	afschrift (Mnl)
5. Brouwershaven	1403	Albrecht van Beieren, graaf van HZH	confirmeren en geven	onze heerlijkheid en onse goetduncken	52/53	schepenen met schout	geen	origineel (Mnl)
6. Amsterdam	1300	Gwijde van Henegouwen	gezet en gegeven	den heer zijn recht	12/21	schout met schepenen	geen	afschrift (Mnl)
7. Leiden	1266	Floris V	gegund	geen	18/20	acht gezworenen en de rechter	geen	afschrift (L)
8. Middelburg	1254	Willem II rk	geven	onze koninklijke eer en recht	81/85	schepenen en poorters die ze erbij nemen	geen	origineel (Mnl)
9. Haarlem	1245	Willem II graaf	toestemmen	mijn recht	69/69	schepenen	schout	origineel (L en Mnl)
10. Alkmaar	1254	Willem II rk	toestaan	ons recht	54/62	schepenen	schout	afschrift (L)
11. Beverwijk	1298	Jan II	geven	onze rechtsmacht en die van heer Wolfert	61/71	schepenen	schout	origineel (L)
12. Dordt	1252	Willem II rk	vaststellen	salvo iure nostro, [...]ons recht	2/20	rechter, schepenen en raadslieden	geen	origineel (L)
13a. Schoonhoven	1322	Jan van Beaumont	geven	onze heerlijkheid	6/9	baljuw of rechter, zeven schepenen en onze twee raden	geen	origineel (Mnl)
13b. Schoonhoven	1322	Jan van Beaumont	geven	onze heerlijkheid	7/9	rechter, schepenen en raad der poort	geen	origineel (Mnl)

Tabel 1. Inhoudelijke aspecten van het verkrijgen van het 'keurrecht' uit twaalf stadsrechtsoorkonden van Hollandse en Zeeuwse steden alsmede van Schoonhoven. De selectie is uit literatuur waarin de auteur het artikel in de oorkonde dat keurrecht behelste, als zodanig aangaf.

3.2 Keurrecht. Vorm en inhoud vergeleken.

Qua vorm is blijkens de aangehaalde teksten, het 'keurrecht' steeds onderdeel van een uitgebreidere oorkonde. Die oorkonden worden vandaag de dag aangeduid als 'stadsrechtsoorkonden'. Het keurrecht staat als zelfstandige alinea in deze oorkonden en kan door de inhoud onderscheiden worden; echter, het woord 'keurrecht' komt contemporain niet voor. De oorkonde is soms in het Latijn, soms in het (middel) Nederlands gesteld. Het zijn

originelen (zeven) dan wel afschriften (vijf). Ondanks het feit dat wij vandaag gewoon zijn te zeggen dat het 'keurrecht' één van de belangrijkste verworven rechten is op weg naar autonomie van de stad ten opzichte van de stadsheer, blijkt dit niet uit de plaatsing binnen de oorkonde. We vinden het betreffende artikel op allerlei posities: in de aanvang, ergens middenin zowel als op het einde. Bij de onderzochte oorkonden staat het opvallend veel aan het einde, waarbij we overigens de onderlinge afgeleiding van een aantal stadsrechtsoorkondes niet uit het oog moeten verliezen. In een aantal van de oorkonden lijkt het een "l'esprit d'escalier-artikel", gemaakt door de heer op weg naar de uitgang: ... en oh ja, tenslotte, als wij wat vergeten zijn, dan regelt u dat te zijner tijd zelf maar.

Qua juridische inhoud kunnen we vaststellen dat het recht om keuren of verordeningen te maken in de onderzochte stadsrechten door de landsheer (of door de door hem met overheidsgezag bekleedde stadsheer) gegeven werd, vastgesteld werd, geconfirmeerd, gegund of toegestaan werd.

Er is soms (twee gevallen) geen voorbehoud gemaakt; in de overige situaties (tien gevallen) wordt het voorbehoud gemaakt van -samengevat- het recht van de heer waarbij nog in één geval het extra voorbehoud van verbetering door de heer en in een ander geval goedkeuring door de heer.

De 'met-bevoegdheid-tot-keuren' begunstigen waren in alle twaalf geanalyseerde gevallen de schepenen; echter, soms solitair als college (drie gevallen) dan wel samen met anderen (zeven tweetallen, één drietal en één viertal gevallen van mede-bevoegden). Die andere mede-bevoegden waren de stadsheer (één geval) de baljuw, schout of rechter (zes gevallen), poorters naar hun eigen keuze (één geval), burgemeesters (twee gevallen) en raad of raadslieden (twee gevallen).

In vier gevallen moet 'advies' (Latijn 'cum consilio') van de plaatsvervanger van de graaf, de schout, worden ingewonnen. In drie gevallen is dit waarbij het keurrecht aan de schepenen als solitair bevoegd college gegeven werd. In één geval zijn de schepenen 'met poorters die ze erbij nemen' bevoegd om het keurrecht te hanteren. Alleen in dit geval -Middelburg, 1254- zijn de schepenen voor het keurrecht dus volstrekt onafhankelijk van de graaf.

De hier door ons geconstateerde verscheidenheid in samenwerkingsbevoegdheid -ofwel wie is bevoegd om keuren te maken en wie is bevoegd daarbij adviesrecht uit te oefenen- vonden wij niet in de geraadpleegde literatuur. De constatering is tevens bijzonder omdat er in een gezaghebbend handboek en dientengevolge in de literatuur gewag gemaakt wordt dat het keurrecht de bevoegdheid zou zijn 'van schout en schepenen'.⁴²

De samenwerkingsbevoegdheid verschilt zoals boven uiteengezet per stad en daarmee de bevoegdheidssfeer van het keurrecht en dus de mate van autonomie van de stad ten opzichte van de heer.⁴³ Middelburg kent in deze de grootste mate van autonomie: de schepenen zijn voor het keurrecht volkomen onafhankelijk van de graaf. Goedereede kent de geringste mate van autonomie: de heer houdt het keurrecht in zijn eigen hand; hij gunt het zelfs niet zijn plaatsvervanger, de schout. De samenwerkingsbevoegdheid betreft in Goedereede de heer met de schepenen.

⁴² De Monté Verloren, Spruijt, 2000, p.203, nr. 178;

⁴³ Naast de in onze Tabel 1 genoemde stadsrechten onderzochten we de samenwerkingsbevoegdheid m.b.t. het keurrecht ook in de stadsrechten van Delft (1246), Zierikzee (1248), Vlissingen (1315) en Dordrecht (1220). Ook hier stelden we vast dat de samenwerkingsbevoegdheid verschilt. Zo hebben de schepenen van Delft keurbevoegdheid met advies (de consilio meo vel villici de Delff...) van de graaf of zijn baljuw. De schepenen van Zierikzee met raad van de baljuw, en de schepenen van Vlissingen samen met de baljuw.

Tenslotte zien we dat qua vorm en inhoud er bij vergelijking van de aangehaalde teksten met het Schoonhovense tekstfragment van 4 juli 1322 analogie is met als kanttekening dat in de Schoonhovense tekst -als enige van de onderzochte keurrechten- een kwalitatief onderscheid gemaakt wordt tussen twee soorten keuren: die van vijf schellingen en lager en die welke dit bedrag te boven gaan.

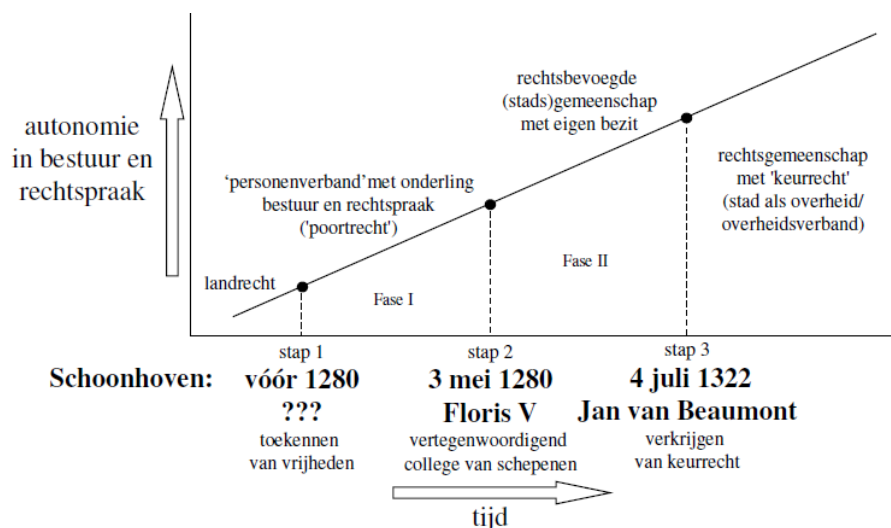
Verder stellen we daarbij vast dat voor elk van deze twee soorten in Schoonhoven een andere samenwerkingsbevoegdheid is vastgesteld.

4. Conclusies

Het geheel overziende kunnen we zeggen dat de boven eerder genoemde oorkonde van 4 juli 1322 is uitgevaardigd door de stadsheer Jan van Beaumont. Het betreft een origineel en is in het middelnederlands gesteld. De alinea's betreffende het keurrecht zijn goed herkenbaar en staan 'ergens middenin' de oorkonde.

De samenwerkingsbevoegdheid in de Schoonhovense oorkonde betreft in het algemeen de baljuw met de zeven schepenen en onze twee raden tezamen. Er wordt geen partij voor advies genoemd. Het wordt vastgesteld totdat "men" het afschaffen of verbeteren wil. Voor keuren met vijf schellingen of lager zijn de rechter, de schepenen en mede de raad der poort bevoegd. Ook hier is geen partij voor advies genoemd.

In een ander artikel, wordt als voorbehoud het recht van heer Jan van Beaumont genoemd. Jan van Beaumont was in 1309 door graaf Willem III beleend met "al 't goet van Schoonhoven dat Heere Claes van Cats was ende al dat daer toebehoort vryelycke ende regtelycke te houden van ons[...]" De poort van Schoonhoven maakte daar deel van uit.⁴⁴ Heer Jan was daarmee met dusdanig overheidsgezag bekleedt dat alleen hij binnen zijn jurisdictie het keurrecht kon vergeven en niet meer de graaf .

Figuur 2. Schematische voorstelling van het dynamisch proces van stadsrecht-verkrijging van Schoonhoven met twee fasen en drie stappen .

⁴⁴ Kappers, Mentink, 2006

Op grond van ons onderzoek concluderen we tot slot het volgende:

- (a) Schoonhoven kreeg haar keurrecht op 4 juli 1322 van haar stadsheer Jan van Henegouwen, heer van Beaumont. Daarmee kan het proces van stadsrechtontwikkeling van Schoonhoven worden uitgebreid zoals in figuur 2 te zien is.
- (b) De oorkonde van 4 juli 1322 mag net als de oorkonde van 1280 uit ons vorige artikel met recht een 'stadsrechtsoorkonde' van Schoonhoven genoemd worden.
- (c) In Schoonhoven wordt een kwalitatief onderscheid gemaakt tussen keuren: die van vijf schellingen en lager en die daarboven. Afhankelijk van de soort keur is er met de schepenen een andere samenwerkingsbevoegdheid bepaald. In de onderzochte andere keurrechten troffen wij een dergelijk onderscheid nergens aan.
- (d) De tweede fase in het juridisch-dynamische proces van stadsrechtverlening werd met het juridiseringsmoment van 4 juli 1322 door Jan van Beaumont afgerond. Schoonhoven kreeg toen het keurrecht en was daarmee zelf in juridisch opzicht een volwaardig zelfstandig overheidsverband geworden.
- (e) In de hier onderzochte stadsrechten verschilt per stad de samenwerkingsbevoegdheid met betrekking tot het keurrecht. In alle gevallen zijn de schepenen als bevoegden aangewezen. In één geval -Middelburg, 1254- zijn de schepenen volkomen onafhankelijk van de heer. In de andere gevallen varieert de bevoegdheid van de heer -of zijn plaatsvervanger- van medebeslissen tot advies. Soms zijn burgemeesters of raden mede beslissingsbevoegd en in één geval -Middelburg, 1254- 'poorters die erbij gekozen zijn'. In twee gevallen maakt de heer geen voorbehoud van zijn heerlijk recht. In één geval maakt de heer nog het voorbehoud van zijn goedkeuring. Kortom, de bevoegdheidssfeer van het keurrecht verschilt en daarmee verschilt dus in het algemeen gesproken de mate van autonomie van de Zeeuwse en Hollandse steden.

ooo